

TANULMÁNYOK

*Intimitás és trauma*¹*Joan Raphael-Leff*

„... ne olvasd el az előszót” – figyelmeztetett valaki, figyelmembe ajánlva egy regényt –, „mindent a szádba rág”.

Az előszavak lehetnek csábosak – meghívások fogyasztásra. Bevezetést írva ehhez a könyvhöz azt remélem, hogy étvágyat gerjesztek anélkül, hogy a fölfedezés érzését előre jóllakatnám. Legyen elég annyi, hogy az a számos fejezet, ami itt következik, minden pszichoanalitikusok egyik legnagyobb újítóját és legszenvedélyesebbjét ünnepli, akinek munkássága számos mai fölfedezést megelőlegezett: a pszichoszomatikában, a csecsemő-kutatásban, a neuropszichológiában, a fizikában, a pedagógiában és a kötődélméletben. A jelen kötet ebben a kontextusban hívja föl az ő eszméi melletti elköteleződés kortárs reneszánszára a figyelmet.

Pszichoanalitikus szempontból Ferenczi Sándor gondolkodása interperzonális, interszjektív és ezekkel rokon elméletek ihletője volt. Munkásságát mindamellet megtermékenyítő hatásain kívül nem tudták megérteni. Központi szerepet játszik ebben edzőtársa, Freud, és Ferenczi kinevezése „trónörökössé”. A „harmonikus apa-fiú” kapcsolatnak (ahogyan *Klinikai naplójában*, maga Ferenczi nevezte [1932, in 1996, 191.]) ezen homályos mélységeiről vallott nézetünket mégis kezdi beárnyékolni Ferenczi kegyvesztettsége utolsó éveiben, növekvő elszigeteltsége az atyai őshorda féltékenysége és ellenségessége miatt. Mindazonáltal a megjelent, Freud és Ferenczi között váltott, ezernél is több levél érzelmi hangoltságából nyilvánvaló a mélységes fiúi kötődés – abból az ambivalens feszültségekkel terhelt levelezésből, ami átível kettőjük huszonöt éves, zűrzavaros kapcsolatán. A Freud-Ferenczi barátság súlyát éppúgy jelzik a

¹ A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: Joan Raphael-Leff: *Intimacy and Trauma*. In: Judit Szekacs-Weisz, Tom Keve (eds.): *Ferenczi for Our Time: Theory and Practice* (pp. xxiv-xxxviii). London: Karnac, 2012. A tanulmány ennek a kötetnek a bevezetőjeként készült. A jegyzetek a fordítótól, illetve a szerkesztőtől származnak.

A magyarul is megjelent idézett szövegek hivatkozásait a magyar kiadások alapján adjuk meg. (A ford.)

közös kutatási tervek, számos kölcsönös látogatás és az Európa-szerte tett együttes nyaralások, mint az USA-béli utazás.

Mindamellet, az 1912-es londoni útjuk elmaradt, mert Olaszországból mindketten visszasiettek Bécsbe, ahol Freud Mathilde lánya megbetegedett (Falzeder, 2002, 163., n1). A megelőző négy év során Freud azt a rejtett vágyát dédelgette, hogy Sándor vegye el Mathildét, míg Ferenczi, ezzel szemben, azokba az aggodalmas töprengésekbe bonyolódott bele, hogy vajon adja-e meg magát passzívan a család baráti körébe tartozó Gizella „anyai leigázásának”, vagy engedjen annak huszonnégy éves Elma lánya, Ferenczi analizáltja „veszélyes vonzerejének”. Végül is, tizenkilenc évvel kapcsolatuk kezdete után Ferenczi feleségül vette Gizellát, de házasságkötésük ellenére mégis elvette a kedvét a hír, hogy annak korábbi férje aznap meghalt szívrohamban, fölkelte Ferenczi bűntudatát, hogy „elvette az anyát az apától”.²

Ferenczi tizenöt évvel később, visszaútján Gizella társaságában a New York-i 1927-es előadásorozatról, Londonnak elmesélte ezt. A Brit Pszichológiai Társaságban „a családnak a gyermekhez való alkalmazkodásáról” tartott előadást³. Ferenczi 1929-ben ismét visszatért Angliába, amikor is az Oxfordban rendezett Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszuson elnökölt. Ebből az alkalomból fölhívta a figyelmet a menstruációs komplexus fontosságára, a kasztrációs komplexussal azonos jelentőségűnek nyilvánítva azt.

Kettejük kétirányú, „bensőséges élet-, érzelmi és érdekközössége” (ahogyan ezt Freud 1933. január 11-én, csupán pár hónappal Sándor halála előtt összefoglalta [Freud – Ferenczi, 2005, 320.]), különösen illet arra a nyolc vagy tizenkét gyermekre, egybehangzóan azzal a gyengédséggel, amiért szigorúan hajlíthatatlan anyjához könyörgött és a kedves apja korai elvesztése miatti bánattal is, aki kitüntető szeretettel viseltetett iránta.

A veszteségnek, a vágnak és a valóság meghazudtolásának⁴ a témái szoros összefüggésükben újra és újra visszahangzanak, ismétlődve az évek folyamán, nyilvánvalóan azért, hogy Ferenczi egyszerre őrizze és javítsa is meg a köteléket („a régi jó dolgokról írni kell / ugyanúgy unos-untalan / hogy a szerelem tovább éljen s fokenként más legyen” – mondja John Ashbery a *Late Echo* [Kései visszhang] című versében [1979, 164.]). És valóban, a regresszió, az érzelmi ismétlés, a hitelesség és – valóban – a szeretet fémjelzik majd Ferenczi szakszerű technikáját.

² Az eredeti angol szövegben itt szójáték van: a „marry” (megházasodik) és a „marre” (elront) szavakkal. (A *ford.*)

³ Ld. Ferenczi Sándor (1928): A család alkalmazkodása a gyermekhez. Magyarul legújabbban in: Erős Ferenc (szerk.): *Ferenczi Sándor* (117-121). Budapest: Új Mandátum, 2000. (A *ford.*)

⁴ Az eredeti angol szövegben itt szójáték van: a „loss” (vesztesség), a „lust” (vágy) és a „lies” (hazugságok) szavak egymásra rímélése. (A *ford.*)

Ferenczi „sürgető vágya”, hogy kivívja Freud *atyai* jóváhagyását (Ferenczi, 1932, in 1996, 191.) – ez alapozta meg korai pszichoanalitikus írásaiban „kedves professzora” eszméinek kiterjesztését és klinikai kidolgozását. Ám ezt az összetett viszonyt több feminin érzelem is áthatotta: „az áttétel bizonyára ’megtermékenyít’ majd” – írja Ferenczi 1916. július 10-én (Freud – Ferenczi, 2002, 214.), második rövid analízise után. Az óceáni hivatkozás pedig – „[a] kúra által felszabadított affektusok fel és le hullámanak bennem” (Freud – Ferenczi, 2002, 234.) – a kölcsönös egyesülés utáni vágyat visszahangozza, és a thalasszális, regresszív sóvárgást az újbóli alámerülés után az *anyai* intrauterin tengerbe, amelyben metaforikusan tartózkodott.

Freud számára az áttétel tudattalan fantáziák kiélésében nyilvánult meg az emlékezés elleni védekezéséként. A megoldatlan áttétel elnémított hatásai nyilvánvalóak Ferenczi képtelenségében arra, hogy megtalálja saját hangját az első és azt követő pszichoanalitikus írásaiban, abban a gátoltságban, amit később Freud túlzott nagyságának tulajdonított.

1910. október 6-án, jóval az analízis megkezdése előtt Freud megvallotta, hogy „nem is vagyok az a pszichoanalitikus Übermensch, amelyet megkonstruáltunk, s a viszontáttételt sem küzdöttem le” (Freud – Ferenczi, 2000, 335.).⁵ 1921-ben Ferenczi bizalmasan így számol be új barátjának, Groddecknek: „mégsem tudtam előtte egészen megnyílni [...] túl nagy volt nekem, túl sok volt belőle az apából” (Ferenczi – Jones – Groddeck, 2010, 136.). Kilenc évvel később Ferenczi azzal fordul Freudhoz, hogy az nem észlelte a negatív áttételt, hozzátevé, hogy „[n]em osztom [...] azt a véleményét, hogy a gyógyulás folyamata elhanyagolandó vagy nem fontos folyamat, amelyet el szabadna hanyagolnunk csupán azért, mert nem tartjuk annyira érdekesnek” (Freud – Ferenczi, 2005, 244.), amire Freud három nap múltán szeretetteljesen ezt válaszolta:

„Amikor csak azt hagyja figyelmen kívül, hogy ez az analízis tizenöt évvel ezelőtt történt, s akkortájt még korántsem voltunk biztosak abban, hogy ilyen reakciók minden esetben várhatók. Legalábbis én nem voltam biztos benne. Hogy mennyi ideig kellett volna tartania ennek az analízisnek ahhoz, hogy a köztünk fennálló kiváló kapcsolat mellett eljussunk az ellenséges indulatokhoz, nos, azt fontolja meg Ön.” (Freud – Ferenczi, 2005, 247.)

Az angol szerkesztőtől, John Rickmantól kapott minden elismerés ellenére Ferenczi gyakran háttérbe szorítja saját eredetiségét, békítőleg úgy írva le az „aktív” technikákat mint „a freudi módszer megerősítésének hatásfokozóit”

⁵ A vonatkozó magyar kiadás: *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor. Levelezés, 1908–1911, I/1. kötet.* Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2000. – nem szerepel a szerző bibliográfiájában. (A ford.)

(Ferenczi, 1926, 8.). Bizonyára korlátozva érezte magát a kritika által, és valószínűleg az ígéret által is, hogy 1912-ben bekerül Freud „titkos bizottságának”⁶ tagjai közé, miután Adler és Stekel elpártoltak, és Jung kiugrásra készülődött a közös hajóból, tehát senki sem térhetett el nyilvánosan a pszichoanalitikus elmélet „alapvető tanaitól”, mielőtt ezt a többiekkel megbeszélte volna. Ferenczi, akinek kollégái részéről az jutott, hogy „[a]z iránta érzett csodálatba mindig keveredett valamiféle burkolt gyanakvás” (Bálint, 1949, in 2000, 180.), az „apába való manifeszt hit és a látens hitetlenség” keskeny ösvényét taposta (Freud – Ferenczi, 2002, 186.).

Mindamellet, ahogyan azt Ferenczi *Klinikai naplójában* nyomatékossítja, „az iskolai barátság nem azonos az étellel” (Ferenczi, 1996, 62.). Tanítványai lojalitása és világszerte érvényesülő befolyása igazolja Clara Thompson meglátását, hogy noha Ferenczi írásaiban konformista volt (szerinte „Freudnál is Freudabb” [Thompson, 1988, in 2000, 168.]), *gondolkodása* azonban egészen radikálisan eltért attól, amit a legtöbb korai pszichoanalitikus közleményében körvonalazott. Szakmai eredetisége a maga teljességében azon tanítványok számára volt hozzáférhető, akiknek a társaságában képesnek érezte magát saját eszméi kifejezésére, és akik cserében fölismerték újításai jelentőségét. Továbbá, amint azt a jelen kötetben szereplő írások is bizonyítják, Ferenczi szárnyaló képzeletének, ha szabadjára engedte, megvolt az a képessége, hogy inspiráljon másokat, kiváltva a környezetében lévőkből egyfajta bogarasságot, amely merész elképzelésekben és „ábrándos” megfogalmazásokban köszönt vissza.

Amikor Ferenczit a pszichoanalízis *enfant terrible*-jének tekintjük, hajlamosak vagyunk átsiklani kiváló preanalitikus, neurológiai pályafutása fölött. Mielőtt találkozott volna Freuddal, mintegy tizenöt tanulmányt közölt. Szelleme késői műveiben megjelenő függetlenségének előjelei olyan elszórt sorokban és témákban tűnnek fel, mint az 1899-es elmélkedésében a telepátiáról és a spiritizmusról (ebben az érdeklődésében később osztozott Freuddal) és a hipnotizmusról⁷; az 1901-es, „A szerelem a tudományban” című írásban⁸; kitartásában amellet a nézet mellett, hogy a transzvesztitákat nyilvános kirekesztettségben tartják (1902-ben)⁹; azokban a kívánalmaiban, 1905-ben, hogy a hátrányos helyzetűek,

⁶ Jones, Rank, Sachs, Abraham és később Eitingon. (A ford.)

⁷ Ferenczi Sándor: Spiritizmus. Legújabbban in: (Mészáros Judit szerk.) Ferenczi Sándor: *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások 1897–1908* (pp. 27-30). Budapest: Osiris, 1999. (A ford.)

⁸ Ferenczi Sándor: A szerelem a tudományban. Legújabbban in: (Mészáros Judit szerk.) Ferenczi Sándor: *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások 1897–1908* (pp. 76-79). Budapest: Osiris, 1999. (A ford.)

⁹ 1902 Női homoszexualitás [Homosexualitas feminina]. Legújabbban in: (Mészáros Judit szerk.) Ferenczi Sándor: *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások 1897–1908* (pp. 112-115). Budapest: Osiris, 1999. (A ford.)

a prostituáltak számára egészségesebb szociális feltételeket biztosítsanak, és szüntessék meg a homoszexualitás kriminalizálását¹⁰; vagy abban az 1908-as megjegyzésében, hogy a csecsemők túlingerlése éppoly végzetes lehet, mint elhanyagolásuk¹¹. Hasonlóképpen úttörő jellegűek korai pszichoanalitikus felfedezései a rendelőben működő erők dinamikájáról; fölfigyelése az időre; a falfirkára; az előjátéokra; de ilyenek a preödipális fejlődés és a szeparáció interszubjektív megvilágításba helyezése; utalásai az összeretetre és a trauma családi továbbadására; a valóságérzék fejlődési szakaszainak, továbbá a csecsemők igényei és a tudattalan szülői elvárások közötti aránytalan ellentmondásoknak a kidolgozása, stb. Eredetisége túllépett az alárendeltségen olyan elméletekben, mint az introjekció, az amfimis, a túlkompensáló szimmetrikus érintkezés; a preszimbolikus testvalóság; az egymást kölcsönösen átszövő anya-fiú „tudattalanok párbeszéde”, és a tudattalan transzgenerációs átvitelek kivételes megértése – ezek mind-mind megbúvtak az írásaiban, talán annak a lelkes tudatlanságnak köszönhetően, hogy mennyire zavaró is volt erőteljes kíváncsiságának és kísérletezésének természete az intézményesült pszichoanalitikus „nyelvezaron” belül, amint erre Bálint, Gedó, Rachman és mások is utalnak.

Nehéz közvetíteni Ferenczi nézőpontjának radikalizmusát, a fókuszváltást az intrapszichikus pszichológiában uralkodó ödipálisról a *preödipálisra*, az *interszubjektívra* és a *valóságosra*. Egyedi nézeteket vallott az archaikus anya-gyermek „kapcsolatból” kiváló elsődleges interaktív diádról, valamint a rendkívül érzékeny csecsemőnek a saját igényei iránt fogékony gyengédség utáni ellenállhatatlan sóvárgása és a félrehangolt szülői libidinális vágyak közti lehetséges meg nem felelésről. Ferenczi számos olyan elméleti újítónak az őse, akik számára a szelf és az internalizált tárgy-reprezentációk közti viszonyok jelentik a dolgok velejét. Analizáltjai és követői osztották dinamikus nézőpontját, és miután gyökeret eresztettek a magok, világszerte elterjesztették ezt a tárgyakapcsolati interperszonális ethoszt. Közéjük tartozott Franz Alexander, Bálint Alice és Bálint Mihály, Benedek Teréz, Izette de Forest, Georg Groddeck, Erich Fromm, Frieda Fromm-Reichmann, Hermann Imre, Hollós István, Karen Horney, Ignotus, Ernest Jones, Melanie Klein, Barbara Lantos, Alice Lowell, Margaret Mahler, John Rickman, Róheim Géza és Clara Thompson, mindazok, akik hasznosítani tudták melegszívű intuitív megértését, és képességét a kíváncsiságnak, a játékoságnak és az önkritikus értékeléssel való kísérletezésnek a párosítására.

Minden pszichoanalitikus elméletalkotás forrásánál ott pancsol egy csecsemő. Ez a bizonyos csecsemő, akit minden elméletalkotó szem előtt tart, a fejlődési dinamikát tükrözi. Kijelöli tehát a vele együtt járó kívánatos gondos-

¹⁰ Szexuális átmeneti fokozatokról. Uo. 255-263. (A szerk.)

¹¹ Sexuális pedagógia [Kemény Ferenc: „A nemi probléma” c. könyvének recenziója]. Budapesti Orvosi Újság, Urológiai Melléklet, (1908. január 2.) 1:2-5. (A ford.)

kodás útjait. Más szóval, az elméletgyártó belső munkamodellek, amelyek a csecsemőkori adottságokból és fejlődésből állnak össze, egy ehhez képest elgondolt gondozással társulnak. Az effajta felfogás jelzi az elméletalkotók elképzeléseit is a pszichopatológia etiológiájáról és következésképpen a megfelelő kúráról is (Raphael-Leff, 1986.). Ferenczi újítása a láncszem e kettő között. Ennek analógiájára, az analitikus kapcsolat folyamata és megvalósuló céljai a megfelelő szülői gondoskodást fogják tükrözni.

Freud atyai törvénynek alávetve civilizálódott csecsemője az elsődleges narcizmusból bukkant elő, szolipszisztikusan, egy anaklitikus kötődésen belül. Ezzel ellentétben Ferenczi eredendően szeretni tudó, noha sebezhető csecsemője a kezdetektől fogva aktívan tárgykeresőnek tekinthető, aki empatikus anyai válaszkészséget kíván meg, és ki van szolgáltatva a koraérett bölcsességnek, de éppúgy az elkülönülésnek is, amely a megmagyarázhatatlan szülői szenvedélyek és képmutatás következménye. Mélységes a különbség. Egy fokozatosan egységesülő fragmentált és differenciálatlan én freudi fölfogása feltűnő ellentétben áll egy eredetileg egész és osztatlan veleszületett énnel, ahogyan ezt Ferenczi (és később a brit tárgykapcsolat teoretikusai, a Ferenczi által ihletett Bálint és Klein csakúgy, mint Faibairn és Guntrip) megfogalmazta. Ahogyan másutt kifejtettem (Raphael-Leff, 2012), ezen a különbségen alapszik az alapvetően eltérő megítélés: a csecsemő mint *az élet egyszerűbb formája*, amely a felnőttkor összetettségébe és autonómiájába fog *végül belenőni*, szemben *egy veleszületetten összetett újszülöttnel, akinek intenzív benső élete idővel elszegényedik* (az után, amit Ferenczi – Alexander¹² a „nagy megfélemlítésnek” tekintett).

A mai újszülött-kutatások még korábbra teszik a spontán óvatos elköteleződést, igazolva az aktív újszülött igényét az iránta kölcsönösen fogékony társaságra. Kifinomult elemzéssel megragadhatók a teljes kétirányú interakciós minták a gondozók és a csecsemők között (Beebe – Lachman, 2002; Gerhardt, 2004). A kutatások kimutatják, hogy némely veleszületett jellemvonás, úgymint a szociabilitás, a képzelet és a kíváncsiság virágzanak a fiatal gyermekben, de kellő ösztönzés híján, nevelési gátlások vagy érzelmi nyomás miatt kikophatnak belőle (Gerhardt, 2004). Hasonlóképpen, a pszichoneurológia olyan hosszantartó szinoptikus károsodásokat tár föl az agyban, amelyek a gyermek krónikus hamis észlelésével, semmibe vételével éppúgy magyarázhatók, mint a poszttraumás stressz-zavar (PTSD) disszociatív folyamataival és elfojtásaival (Balbernie, 2001).

Ezen kifinomult kutatási technikák híján Ferenczi a benne fölgülemlett, saját, személyes, érzékileg megélt érzelmeiből merített, megfigyelve és elméleti-

¹² Utalás Nagy Sándor makedóniai uralkodóra, aki csata előtt egy zsák mustármagot küldött Dáriusz perzsa királynak, érzékeltetve seregének számát és erejét. (A szerk.)

leg megragadva a gyermek prezimbolikus tapasztalatait és annak felnőttkori enigmatikus testi kitérőseit. A pszichoszomatikus folyamatokkal és azoknak a gondolkodást megkerülő jellegével kapcsolatos úttörő munkássága nem csupán saját legvadabb álmain túl burjánzottak el, de a neuropszichoanalitikus kutatás igazolta is az implicit és procedurális testi tapasztalat szubkortikálisan beágyazott, nem-deklaratív emlékeinek tartósságát (Bucci, 2002; Schore, 2001).

Súlyosan sérült borderline és regresszióban lévő felnőtt páciensekkel dolgozva Ferenczi volt az, aki elsőként összekapcsolta a korai gondozást és a pszichoanalitikus kúrát, elismerve annak kockázatát, hogy a terapeuta a félrehangoltságon vagy a képmutató kétszínűségen keresztül megkettőzi a szülői hibák „patogén traumáját”. Saját („abbahagyott, de be nem fejezett”)¹³ analízise, de az általa lefolytatottak alapján is, késői szemléletmódja a szülői gyengeségek teljesebb megértését biztosította és, ennek analógiájára, annak megértését is, hogy milyen módon vannak hatással egymásra minden egyes analitikus-páciens páros személyes jellemzői és gyarlóságai. Az, hogy tudatában volt a rendelőben működő tudattalan dialogikus erőknél, szükségszerűen vezette el Ferenczit ahhoz, hogy *a terápia lényegi részének tekintse a viszontáttételt*, olyan jelenséget, amit az ő idejében a pszichoanalízis zavaró melléktermékének tartottak.

Jóval ezután, Paula Heimann 1950-es írását követően, a viszontáttétel központi jelentőségűvé vált a „függetlenek” és Melanie Klein követői, a brit pszichoanalitikusok között lezajlott vitában, és még később döntő kérdéssé lett azok számára, akik az 1970-es évek Amerikájában megkérdőjelezték az énpeszichológia „új ortodoxiáját”. Különösen a támogatók, Merton Gill, Roy Schafer és George Klein kapcsolódtak a budapesti iskolához, magyarországi származású mentoruk, David Rapaport pszichológus révén. Így azután, indirekt módon, együtt osztoztak Ferenczin, mint közös „ősön” a brit „függetlenekkel”. Ezek a szerzők egy rendszerszerű kétszemélyes pszichológiát javasoltak, és ez kihívást jelentett korszakuk monolit paradigmájával szemben. Az analitikus üléseket a páciens és a terapeuta olyan közös alkotásaként, „interaktív áttételek komplexumaként” fogták fel, amelyet eláraszt „az interperszonális valóság kétértelműsége és relativitása” (Gill, 1982). Manapság az Atlanti-óceán mindkét partján növekszik a Ferenczi-féle interszubjektív megközelítés elismerése.

A tekintélynek való alávetettség nem más, mint „menekülés a szabadság elől”, ahogyan Fromm fogalmazott 1941-ben. A Ferenczivel szimpatizáló kommentátorok, elismerve különleges teljesítményeit, a freudi elméletekhez (és különösen a genitalitás elméletéhez) való ragaszkodás alóli felszabadulását végső soron a *Thalassa* 1924-es megjelenésének tulajdonítják. Mindamellet ezt

¹³ Ld. *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor. Levelezés. 1914–1916. II/1. kötet*. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2002. (A ford.)

a prenatális lét iránti egyetemes vágyódásról és az ősi, amniotikus óceánba az alvás/koitusz általi visszatérésről szóló vitatott könyvét egyes kortársai a szellemi instabilitás bizonyítékaként üdvözölték. Számos mai kritika „versként” állítja be (Stanton, 1991, 78-81), vagy ellenkezőleg, a haeckeli tannak „az ostobaság korábban el nem képzelt magasságaiba” szárnyaló extrém kitöréseként (Gould, 1977, 163.). A Freuddal való kapcsolata korai éveiben megfogant *Thalassa*-gondolat közel tíz éven át szunnyadt, egészen addig – amint azt a könyv 1923-as előszava tudomásunkra hozza –, míg Ferenczi úgy nem érezte, hogy ez a belátás annak felismerésére vezette, hogy „minden fizikai és fiziológiai kérdés végül egy metafizikai (lélektani) és minden lélektani kérdés metapszichológiai (fizikális magyarázatra is szorul”.¹⁴ A filogenetikus fejlődés ontogenetikus megismétlődésén elmélkedve, Ferenczi képzeletének termékeny méhében a péniszt, a gyermeket és a halat csuszamlós szimbolikus azonosítások kapcsolják össze. Az elsőt, amit nyálkahártya borít, a kasztrációs körülmetélés fenyegeti (éppúgy, mint egy erektált pénisz levágásáról szóló álmában, 1912 decemberében)¹⁵, a potencián keresztül a koituszban mégis elnyeri a visszajutást az anyaméhbe, így egyszerre semmisé teszi a születés általi kiűzetést, és megismétli az ősi vízbéli életformát (a halat mint az ember filogenetikus vízi őst). Továbbá, ahogyan a földlakó emlősöket jellemző amnion védi a magzatot, ahogyan az ember nőstényének huszonnyolc napos ciklusa a hold-vonzotta dagályt visszahangozza, és hüvelyi váladékai megőrzi halszagukat, úgy a pénisz, mint a közösülés szerve, megőrzi az anyaóceán katasztrófális kiszáradása által kiűzött hal „emlékét”, ami a vizek elfolyásával megismétlődik a gyermekszületésben. Az erektált pénisz tehát visszaemlékezve erre semmissé teszi a szeparáció őstraumáját, újraegyesítve a tengert, a magzatot és a halat, és ezen túlmenően duzzadásában földidéződik „*az élet keletkezése előtti nyugalom is, azaz az anorganikus lét halálos nyugalma*” (Ferenczi, 1932, in 1997, 86).

Számomra, a mű magyar címével (*Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*) ellentétben, a *Thalassán* nem egy katasztrófális letörés vagy áttörés érződik, hanem inkább egy merész *kitörés* – egy lelki „újjászületés” az életadó anyai test pezsdítő földerítése után; ellentétben Freudnál a veszélyes síri, anyai „koporsó” óvatos körülhajózásával (a kísérteties anyaöl – anya öl¹⁶ tudattalanul azonosíttatik a halállal, elsősorban saját csecsemő-öccse halálával [Raphael-Leff, 1991]).

¹⁴ Ferenczi Sándor: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Budapest: Pantheon, 1929; legújabban, Budapest: Filum, 1997, 12-13. (A ford.)

¹⁵ Vö. Ferenczi levele Freudhoz, 1912. 12. 26. *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor. Levelezés. 1912–1914. I/2. kötet*. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2002. 180. (A ford.)

¹⁶ Az angol eredetiben: womb – tomb (anyaöl – sír). (A ford.)

Freud gyorsan „kiválasztotta” Ferenczi Sándort, talán a merészségét ismerve föl. 1908-ban, nem sokkal első találkozásuk után, Ferenczi bekapcsolódott a bécsi Szerdai Társaság munkájába, Freud pedig megkérte, hogy tartson előadást az első pszichoanalitikus kongresszuson Salzburgban, és meghívta, hogy csatlakozzon hozzá és családjához egy üdülésre a bajor Alpokban. Noha helyi pszichoanalitikus csoportok szerveződtek Zürichben, Berlinben, Münchenben, New Yorkban és Londonban is, Freud a budapestit részesítette előnyben.

Ferenczi demokratikus vezető volt, haláláig betöltötte a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület elnökének funkcióját, és a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület – az IPA – elnökeként is tevékenykedett. Már 1910-ben, a második nemzetközi pszichoanalitikus konferencián Nürnbergben Ferenczi az IPA megalakítását javasolta, és (némiképp naivan) az egyenlőség elvét hangsúlyozta:

„Pszichoanalitikusan iskolázott tagok lennének ép a legalkalmasabbak egy olyan egyesület alakítására, mely a családi szervezet minden előnyét a lehető legnagyobb személyes szabadsággal egyesítené. Ez az egyesület olyan család legyen, melyben az apát nem illeti meg dogmatikus tekintély [...]

Az egyesületté tömörült idősebb és fiatalabb testvérek gyermekes érzékenység és bosszúvágy nélkül fogják eltűnni, hogy az igazságot a szemükbe mondják, bármily keserű, bármily kiábrándító is legyen az.” (Ferenczi, 1911, in 1918, 144-145.)

A brit egyesület háttérének sokszínűségéhez hasonlóan a magyarországi is multi-diszciplinárisra kívánt válni, és ezzel Freud is egyetértett. Mindamellett ez a törekvés csak korlátozottan érvényesült. 1927-ben, New York-i látogatása során Ferenczi a laikus analízis mellett tört lándzsát, ám csatát veszített az Amerikai Pszichoanalitikus Egyesülettel szemben, javaslatát csak több mint hatvan évvel később 1989-ben fogadta el az amerikai egyesület.

Mint Clara Thompson írja Ferencziről, „olyan impulzívan szenvedélyes volt, mint általában a cigányzene rajongói. Ő maga előnyben részesítette szentimentális jellemvonásait” (Thompson, 2000, 167). Ebben a kötetben számos írás világít rá az anyanyelvnek és a magyar kultúrának Ferenczi pszichoanalitikus gondolkodásához való hozzájárulására. Ide tartozik ragaszkodása a kávéházi alapokon szerveződött művészek és költők, zenészek, regény- és drámaírók és novellisták közötti eleven életstílushoz (egy olyan sokféleséghez, ami szülei miskolci könyvesboltjának értelmiségi atmoszféráját látszik megidézni).

Ebben az időszakban egész Európa lázas napokat élt meg, pszichoanalitikus magyarázó modellekkel és eszmékkel fűtve: a gyermeki szexualitás felfedezése, a tudat fennhatóságának leleplezése, a puritán erkölcs és a rejtett vagy perverz viselkedések közötti ellentmondások lemeztelenítése, az irracionális vágyak mögötti intrapszichés konfliktusok feltárása, és így tovább. Voltak ennek hátulütői is: kisszámú analitikus bárkit analizált, a családi kapcsolatok, az összefonódások és a személyes közelség meggondolatlan figyelmen kívül hagyásával.

Ezeknek a rövid kúrának a kockázata a háttárben maradó és ott lerakódó áttételi jelenség volt. A bizalmasság keresztül-kasul vágta át a határokat, kevés diszkrécióval viseltetve a rejtőzködő páciensekkel szemben. Az analíziseket gyakran szakmai szabályok csaknem teljes figyelmen kívül hagyásával a bécsi Práterben tett esti sétákon tartották, nyaralások alkalmával folytatódtak Bad Gasteinben vagy St. Moritzban, vagy, mint Ferenczi és katonai parancsnoka esetében, szó szerint „vágásban” vezényelték le, lóháton¹⁷.

Az ötödik nemzetközi pszichoanalitikus kongresszus (1918), amelyet Budapesten tartottak a Magyar Tudományos Akadémia épületében, sok mindent megváltoztatott. A kiképző analízis formai követelménnyé vált (először Ernest Jones volt ilyen analízisben Ferenczinél). Ferenczit ezen a kongresszuson választották meg az IPA elnökévé, tisztségében fölváltva Abrahamot. Freud Budapestet kívánta megtenni a pszichoanalitikus mozgalom jövő európai központjává. A pszichoanalízis rövid ideig virágzott is Budapesten; több itteni művelőjét az Osztrák-Magyar Monarchia bukása után hatalomra kerülő forradalmi kormányok bevonták a szociális és egészségügyi reformokat előkészítő munkálatokba. Nem sokkal házasságkötése után, 1919 tavaszán a Magyar Tanácsköztársaság közoktatásügyi népbiztossága Ferenczit, elsőként a világon, kinevezte a budapesti egyetem orvoskarán létesítendő pszichoanalitikus tanszék és klinika professzorává.¹⁸ Kinevezését azonban visszavonták, amikor a bolsevik forradalmat hamarosan jobboldali diktatúra követte. Az új autoriter államban föllángolt az intézményesült antiszemitizmus, és a pszichoanalízis helyzete is megnehezült. Ferenczi jónak látta lemondani az IPA elnökségről örök-irigy kollégája és analizáltja, Ernest Jones javára.

Egy magyar nagyiparos, tőszegi Freund Antal támogatóként nagyvonalú adományt ajánlott föl egy ingyenes kezelést nyújtó pszichoanalitikus ambulancia részére Budapesten, hogy kielégítsék a pszichoterápia iránti – Freud által előre látott – tömegigényt. A magyarországi gazdasági összeomlás azonban megakadályozta ennek a tervnek megvalósítását, így az első ilyen ambulancia Berlinben létesült 1920-ban, Max Eitingon anyagi támogatásával (egy kiképző intézet mellett). Két évvel később megnyílt a bécsi ingyenes pszichoanalitikus klinika, igazgatójaként Hitschmann-nal és később Wilhelm Reichhel. 1924-ben Ferenczi elhárította Freud meghívását, hogy Bécsbe költözzön, és átvegye tőle a Bécsi Pszichoanalitikus Egyesület elnökségét és a klinika igazgatását. Budapesten csak 1931-ben létesült hasonló intézmény (amelynek igazgatója Ferenczi lett, helyettese pedig Bálint Mihály).

¹⁷ Vö. Ferenczi levele Freudhoz, 1915. 02. 22. *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor. Levelezés. 1912–1914. I/2. kötet.* Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2002, 116. (A ford.)

¹⁸ Lásd erről részletesebben: Erős Ferenc: *Pszichoanalízis és forradalom.* Budapest: Józsvöveg Kiadó, 2011. (A szerk.)

Az 1920-as évek a kulturális forradalom lázát hozták, minthogy a pszichológusok, az pedagógusok, a szociális munkások, az ifjúsági mozgalom, a szocialista pártok oktatási tagozatai elkezdték magukba szívni a pszichoanalitikus eszméket. Kezdetben a bécsi és a berlini klinika a nem-orvosoknak nyújtott bizonyos szolgáltatásokat képzési programjaiban. Mindamellet, valószínűleg a fokozódó félelmek miatt, amiket Freud közelgő halála keltett 1923-ban, rák-betegségének diagnózisa után, a pszichoanalízis egyre inkább a pszichiátria függelékévé vált. Ennek jegyében a berlini egyesület egy teljes kurzust ajánlott föl azoknak a pszichiátereknek, akik beleegyeztek, hogy ezt megelőzően egy legalább hat hónapig tartó (a didaktikus anyagtól megtisztított) személyes analízisben vegyenek részt.

1923 júliusában az *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* ünnepi számot jelentetett meg Ferenczi ötvenedik születésnapja alkalmából. A „xenofóbia” azonban fokozódott, részben mert Ferenczi „túlzott elméletiséggel” vádolta meg a berlinieket, és a feszültséget fokozta az is, hogy Ferenczi, Otto Rankkal együtt, 1924-ben sokat vitatott javaslatot tett a pszichoanalitikus technika revíziójára. A pszichoanalitikus ortodoxia megszilárdult, a képzés elnyújtottá és határozottan tekintélyelvűvé vált.

Napirenden voltak a nézeteltérések, amelyek eltérő kezelési technikákhoz vezettek, hasadást hozva létre az intellektuális megértéshez vezető értelmezés és belátás, illetve a regressziót és az érzelmi újraátélést középpontba helyező terápiás „dialógus” szószólói között. A vitát részben az új típusú páciensek robbantották ki. Azok, akiket pszichoanalitikus kezelésben részesítettek, többé nem csupán a neurotikus hisztériások voltak, hanem sokkal inkább az „östörös” esetei, visszaélések áldozatai, bordeline páciensek, súlyosan traumatizált személyek, akik megkívánták a klasszikus megközelítések módosításait és a „technika rugalmasságát”.

Lényeges mozzanat, hogy az elméleti divergenciák megosztották a szorosan összefonódott pszichoanalitikus közösséget. Miközben folytatódott a Freud iránti verbális tiszteletadás, Ferenczi tevékenysége jelentősen eltért a klasszikus törekvésektől. Életének utolsó néhány évében a vele szemben kritikus kollégáitól még inkább elidegenedett. A titkolózás, a féltékenység, az irigység és a pletykák által fűtött akkori ellenséges atmoszférában, ennek a rendkívül érzékeny hálózatnak a központjában jóvátehetetlenné, sőt katasztrófálissá nagyították föl a Freud-Ferenczi vita egyes elemeit. Ennek ellenére barátságuk továbbra is fennmaradt, noha fájdalmas holtpontra jutott, amikor, Freud azt követelte Ferenczi-től, hogy tartózkodjon a „nyelvzavar-tanulmány”¹⁹ előadásától a wiesbadeni 12. nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson, és helyette egy másikat adjon

¹⁹ Lásd, Nyelvzavar a felnőttek és a gyermek között. A gyengédség és a szenvedély nyelve. In: Ferenczi Sándor: *Technikai írások (1921–33)* (pp. 102-112). Budapest: Animula, 1997, (A ford.)

elő. Ferenczi, úgy érezve, hogy Freud arra törekszik, hogy a saját nézeteit az ő hírneve miatti aggodalom áruhájába rejtse, sértetten és megbántva, de kitartott előadása megtartása mellett Wiesbadenben, ám ellenséges fogadtatásban részesülve mindazok részéről, akik a pszichoanalízis diszkreditálását vélték felfedezni benne.

Miután meghozták halálos ítéletét a veszélyes intimitás és regresszió támogatásáért az analízis során, a „kölcsonös analízisért”, az önfeltáráseért és a megnyugtató „relaxációs elvért”, Ferenczi végleg teljesen kegyvesztetté vált – a csábítási elmélet föllevenítése és az abúzus-ügyek valóságosként való kezelése miatt. Emellett azért is szórtak rá szitkokat, mert elutasította az analitikusnak mint üres vetítővászonnak az eszméjét, megidézte a páciensek „retraumatizálásának” kísérteit, és világgá kiáltotta a terápiás hibák beismerésének szükségességét.

Egész életen át tartó továbbfejlődésre és revízióra való rendkívüli személyes képessége ellenére, a lelke mélyéig megbántott Ferenczi benső harca tovább dúlt; ezt láthatjuk még személyes naplójának legutolsó bejegyzésében is, amit 1932. október 2-án írt:

„Még meg nem születtem lenni, ez a *veszély*. [...] valójában sosem voltam 'fel-nőtt'. Tudományos teljesítmények, házasság, harc a nagyon tehetséges kollégákkal – mindez csak annak a képzetnek a védelmében volt lehetséges, hogy *minden körülmények között* számíthatok az apapótlékra. [...] A továbbiakban az egyetlen lehetőség a létezésre önmagam legnagyobb részének feladása lenne, hogy teljes mértékben megvalósítsam azon felsőbb hatalom akaratát (mintha az az én saját akaratom volna)? [...] Az lenne a választásom, hogy vagy meghalok, vagy „újra berendezkedem” (Ferenczi, 1932, in 1996, 214.)

Ferenczi 1933. május 22-én hunyt el, vészes vérszegénységben. Ellentétben Jones „reaktív pszichózis” diagnózisával, tiszta elmével távozott, pár nappal hatvanadik születésnapja előtt. Az a férfi, aki elismerte, hogy „[p]ersze, gyakran tévedek, de nem ragaszkodom mereven az előítéleteimhez” (Freud – Ferenczi, 2005, 285.), a végsőkig fölfokozott intolerancia olyan atmoszférájában halt meg, amit a középkor óta sem láhattunk, két héttel azután, hogy egy berlini nyilvános könyvégetésen elégették Freud könyveit is; Goebbels szavaival „erős, nagyszerű és szimbolikus tettként”, a „szélsőséges zsidó intellektualizmus” megsemmisítésének szándékával.

Ma a Ferenczi munkássága iránti érdeklődés jelentős újjászületésének vagyunk tanúi, ezt ünnepli ez a kötet is. Noha a viszontátétel, a regresszió, a dialogikus tudattalan hatások, az „anyai” terápiás bánásmód metaforája (és a hibák beismerése) mára a legtöbb pszichoanalitikusan tájékozott terapeuta számára hallgatólagos elfogadást nyert, sok évvel halála után Ferenczi újításai jórészt feledésbe merültek, vagy másoknak tulajdonították azokat. A tárgykap-

csolati, interszjektív és rokon szemléletű elméletalkotók között Ferenczit „minden modern áramlat jövőbe látó újtójának, az egyenlőség és a kölcsönöség bajnokának, a gyermekekkel való visszaélés és trauma fölismerése keresztlovagjának” tartják (Aron – Harris, 1993, 1.).

Éltessük őt a pszichoanalízis érzelmileg fölhangolt társalkotójaként.

Hárs György Péter fordítása

IRODALOM

- ARON, L. – HARRIS, A. (1993). Sándor Ferenczi. Discovery and rediscovery. In: L. Aron – A. Harris (eds.). *The Legacy of Sándor Ferenczi* (pp. 1-36). Hillsdale, NJ: Analytic Press.
- ASHBERY, J. (1979). *Late Echo*. London: Penguin Books.
- BALBERNIE, R. (2001). Circuits and circumstances: the neurobiological consequences of early relationship experiences and how they shape later behaviour. *Journal of Child Psychotherapy*, 27:237-255.
- BALINT, M. (1949). Sándor Ferenczi, Obit 1933. *International Journal of Psychoanalysis*, 30:215-219. Magyarul: Bálint Mihály: Emlékbeszéd. In: Mészáros Judit (szerk.), *In memoriam Ferenczi Sándor* (pp. 179-185). Budapest: Józsoveg, 2000.
- BEEBE, B. – LACHMAN, F. (2002). *Infant Research and Adult Treatment: Co-constructing Interactions*. London: Analytic Press.
- BUCCI, W. (2002). The referential process, consciousness, and the sense of self. *Psychoanalytic Inquiry*, 22:766-793.
- FALZEDER, E. (szerk.) (2002). *The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Karl Abraham 1907-1925*. London: Karnac, 162-163.
- FALZEDER, E. – BRABANT, E. (szerk.) (1996). *The Correspondence of Sigmund Freud and Sándor Ferenczi Volume 2, 1914-1919*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Magyarul: *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor. Levelezés. 1914-1916. II/1. kötet*. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2002. és *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor. Levelezés. 1917-1919. II/2. kötet*. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2003.
- FALZEDER, E. – BRABANT, E. (szerk.) (2000). *The Correspondence of Sigmund Freud and Sándor Ferenczi Volume 3, 1920-1933*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Magyarul: *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor. Levelezés. 1920-1924. III/1. kötet*. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2004. és *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor. Levelezés. 1925-1933. III/2. kötet*. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2005.)
- FERENCZI, S. (1911). On the organisation of the psycho-analytic movement. In: M. Balint (ed.), *Final Contributions to the Problems and Methods of Psycho-Analysis* (pp. 299-315). London: Hogarth Press, 1955 (reprint: London: Karnac, 1994). Magyarul legújabbban: A pszichoanalitikus mozgalom történetéből. In: *Lelki problémák a pszichoanalízis megvilágításában* (pp. 138-150). Budapest: Dick Manó, 1918.
- FERENCZI, S. (1924). *Thalassa: A Theory of Genitality*. London: Karnac, 1984. Magyarul: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Budapest: Pantheon, 1929; legújabbban: Budapest: Filum, 1997.

- FERENCZI, S. (1926). Preface. In: J. Rickman (ed.), *Further Contributions to the Theory and Technic of Psycho-Analysis* (pp. 7-9). London: Hogarth Press, 1926. (Újabbán: London: Hogarth Press, 1955; London: Karnac, 1994.)
- FERENCZI, S. (1932). *The Clinical Diary of Sándor Ferenczi*. (szerk. J. Dupont) Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988. Magyarul: *Klinikai napló, 1932*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996.
- FERENCZI, S. (1933). Confusion of tongues between adults and the child. In: *Final Contributions to the Problems and Methods of Psycho-Analysis* (pp. 156-167). London, Hogarth Press, 1955 (reprint: London: Karnac, 1994). Magyarul legújabbán: Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között. A gyengédség és a szenvedély nyelve. In: *Technikai írások* (pp. 102-112). Budapest: Animula, 1997.
- FERENCZI, S. (1955). *Final Contributions to the Problems and Methods of Psycho-Analysis*. London: Hogarth Press, 1955 (reprint: London: Karnac, 1994).
- FORTUNE, C. (ed.) (2002). *The Sándor Ferenczi – Georg Groddeck Correspondence, 1921–1933*. London: Open Gate Press. Magyarul: Ferenczi Sándor / Georg Groddeck levelek. In: Erős Ferenc – Kovács Anna (szerk.), *Ferenczi Sándor levelezése Ernest Jonesszal és Georg Groddeckkel* (pp. 129-279). Budapest: Thalassa Alapítvány – Imágó Egyesület, 2010.
- FROMM, E. (1941). *Escape From Freedom*. New York: Rinehart. Magyarul: *Menekülés a szabadság elől*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993.
- GERHARDT, S. (2004). *Why Love Matters: How Affection Shapes a Baby's Brain*. London: Psychology Press.
- GILL, M. M. (1982). *Analysis os Transference*. New York, International Universities Press.
- GOULD, S. J. (1977). *Ontogeny and Phylogeny*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- HEIMANN, P. (1950). On counter-transference. *International Journal of Psychoanalysis*, 31:81-84.
- RAPHAEL-LEFF, J. (1986). Facilitators and Regulators: conscious and unconscious processes in pregnancy and early motherhood. *British Journal of Medical Psychology*, 59:43-55.
- RAPHAEL-LEFF, J. (1991). *Psychological Processes of Childbearing*. Colchester: CPS Psychoanalytical Publications Series.
- RAPHAEL-LEFF, J. (2012). The intersubjective matrix: influences on the Independents' growth from „object-relations” to „subject-relations”. In: P. Williams, J. Keene, S. Dermen (eds.), *Independent Analysis Today* (pp. 87-162). London: Karnac.
- SCHORE, A. N. (2001). The effects of early relational trauma on right-brain development, affect regulation, and infant mental health. *Infant Mental Health Journal*, 22:201-269.
- STANTON, M. (1991). *Sándor Ferenczi: Reconsidering Active Intervention*. Northvale, NJ: Jason Aronson.
- THOMPSON, C. M. (1988). Sándor Ferenczi, 1873–1933. *Contemporary Psychoanalysis*, 24:182-195. Magyarul: Clara M. Thompson. In: Mészáros Judit (szerk.), *In memoriam Ferenczi Sándor* (pp. 165-178). Budapest: Józsefveg, 2000.